

Man kunne begynde historien med digteren og kritikeren Carsten Hauch, som i 1848-49 holdt en række forelæsninger på Københavns Universitet over islændingesagaerne.

Hauch gjorde gældende at hvor man kunne opdage en „kunstforstandig Plan“ i en fortælling, en sammenkrymning af begivenheder og handlinger til et hele, dér kunne man også roligt antage at „en kunstforstandig Aand har været virksom“ (Hauch, 1855, 423). Sådan var det i Njals saga, mente han, og i andre islændingesagaer også. Hvad han hævdede, var altså at de var skabt af digtere.

Det var nyt. Man kunne nok medgive at andre værker af det middelalderlige Islands omfattende sagalitteratur var opdigtede, 'yvesagaerne', som nogle har kaldt de sene, romantiske sagaer, for bare at nævne ét navn der selv fortæller at det betegner digt. Men islændingesagaerne som, få år før Hauch stod på katederet, var udkommet under titlen: *Historiske* fortællinger om islændernes færd hjemme og ude!

Ganske vist erkendte man allerede dengang at disse fortællinger dårlig kunne være blevet skrevet ned mindre end ét til to hundrede år efter at begivenhederne i dem fandt sted. Men så mente man efterhånden som forskningen skred frem til gengæld at beretningerne var dannet på stedet og pålidelig overleveret i en én gang skabt form fra slægtled til slægtled som en art 'fri prosa', indtil islændingene kunne skrive og skrev.

Men da sagaerne hævder at foregå i tiden 980-1030, og nedskrivningen ikke kan være begyndt meget før år 1200,

Frå
Thomas Breddorff,
Kaos og kærlighed. En studie
i islændingesagaers livsbillede,
Haslev, 1971, ss. 7-12 og 39-56 †
134-148.

kan det ikke være gået sådan til, har andre ment. Hvad vi kender, er ikke nogen fri prosa skrevet af efter et ikke eksisterende lydbånd, men en 'bogsprosa', opstået mellem hænderne på en skabende skribent på den tid da han skrev den ned. Det var denne opfattelse Hauch var med til at lægge grunden til.

Enhver indføring i islændingesagaen – og en hel del værker med, der ikke bare vil introducere – begynder med en diskussion af 'friprosa' over for 'bogsprosa' og en menstring af den hidtidige diskussion mellem de to teorier.

Det vil ikke ske her. Der vil følge lidt mere om de to teorier i sidste kapitel, men det er også alt. Formålet med det følgende er nemlig ikke at give en første indføring i den store og mærkelige litteraturart der hedder islændingesagaen; formålet er heller ikke igen engang at genoptræde friprosa/bogsprosa diskussionen; formålet er at drage nogle konsekvenser af den sidste af teorierne, eller i grunden måske nogle konsekvenser af Carsten Hauchs forelæsninger.

Antager vi med Hauch at der er mening i at søge en 'kunstforstandig plan' i islændingesagaerne – og denne antagelse skal underbygges i det følgende – så står mange veje åbne for den nysgerrige læser. Nogle af dem er diskuteret i sidste kapitels 1. del. Endnu en er den som er fulgt i denne bog: at tage dem alvorligt som kunstværker.

Den fortællende digtning grundet på historien har til opgave, sagde Hauch i den første af sine forelæsninger, at „vise den skjulte og allerinderste Forbindelse mellem Begivenhederne og tillige mellem disse og den menneskelige Sjæl“ (414). Det er en romantisk måde at tale på, men ikke derfor nødvendigvis en talemåde. I hvert fald lader det sig oversætte til forskrifter at arbejde udfra: Hvilken slags forbindelse hævder sagaen der består mellem de til tider meget voldsomme begivenheder den fortæller om, imellem dem indbyrdes og mellem dem og de mennesker, hvis handlinger er føl-

ger af eller anledninger til begivenhederne. Hvordan ser de mønstre ud som tegnes af den enkelte saga eller af flere i rad? Dette spørgsmål har sat arbejdet i gang.

Det var ikke svært at finde det mønster som har at gøre med ærekære mænd, prestige, magtstyre. Om Njals saga mente således Hauch at det er blodhævnen der danner dens „allerinderste Midtpunkt“ (443) og at blodhævnens nødvendighed og æresbegrebet er de vigtigste drivhjul i de fleste islændingesagaer. Det er blevet gentaget af mange siden.

Knap så megen opmærksomhed har det vakt at der under dette mønster findes et andet som vedrører drifter der i den almindelige forestilling kun undtagelsesvis findes i islændingesagaerne. Men det er ikke undtagelsen, snarere reglen. Og hvor det går rigtig galt til i sagaen, er det gerne fordi de to mønstre smelter sammen og virker i samme retning. Hvor tilstedeværelsen af det ene *eller* det andet ikke er nok til at handlingstræsklen overskrides, dér udløser de to i forning katastrofe. At det forholder sig som her antydet, er bogens tese. En stor del af den går med at underbygge den, resten med at overveje og begrunde hvordan det kan være at det forholder sig sådan.

Interessen i det følgende er vendt mod det der er mindst belyst, mens det der hidtil er grundigst belyst, optager mindst plads. Deraf bogens skævhed som samlet fremsstilling af islændingesagaen betragtet; sådan skal den nemlig ikke betragtes.

Undervejs opstår der et billede af den myte om landet: sagaerne rummer, og der opstår nogle begrundede formodninger om stadierne i sagadigtningen. De to sider samles i sidste led af arbejdet, som er et forsøg på at håndtere endnu et spørgsmål: hvad er det for en historisk situation sagadigtningen er frengået af? Hvordan ser den baggrund ud som sagadigtningen er blevet til på og er svar på? Hvad kan man lære af den måde denne digtning tolker den på?

Det er, blev der sagt, nogle konsekvenser af begreps-teorien som drages, den teori som siger at sagaerne blev til da de blev til bøger. Men det er ikke helt rigtigt. På en måde er de følgende analyser neutrale over for diskussionen mellem de to teorier, som har optaget så meget af sagaforskningen. Alt hvad der strengt taget fordres af antagelser for at læse sagaerne på den måde de er læst i det følgende, er at de i 13. årh. har været så velkomne at mange mennesker har brugt megen tid og energi på at skrive dem, læse dem, høre dem. Har sagaerne givet sådan en genklang i det 13. årh. – og det er der grunde nok til at tro – så er der også mening i at stille dem op imod dette 13. årh. og undersøge hvori deres genklang består, og det vil sige undersøge det livsbillede de tegner, og dets forhold til sin tid.

Det er det 19. årh. der har lært os at en ting bør forstås gennem sin tilblivelse. Det er også det 19. årh. der har bestemt sagaforskningens problemstillinger. Men som alt hvad der rager op i landskabet, kan islændingesagaerne betragtes fra forskellige steder. Det mest besøgte udsigtspunkt hedder 'tilblivelsen' med alt hvad deraf følger af interesse for mundtlig overlevering, historisk pålidelighed, traditionsstof, litterær påvirkning, forfatterpersonlighed. Men det er ikke det eneste. At man betragter dem fra et andet punkt, betyder dog ikke at man nægter det første findes; kun at man ikke befinder sig to steder på én gang.

Det er altså ikke nogen balanceret introduktion til islændingesagaen, der er ved at tage sin begyndelse, men et forsøg på at anlægge et synspunkt og holde det fast – på islændingesagaen og derigennem måske på læsning som sådan.

Jeg har ønsket ikke at henvende mig til fagfolkene i det gammelislandske alene, fordi jeg ved at islændingesagaerne optager mange flere end dem, og fordi jeg tror de problemer som opstår undervejs, vedkommer flere. Det har rejst nogle skrivetekniske vanskeligheder.

Manglen af en introduktion er den mindste. Man kan læse Peter Hallbergs "Den islandske saga" eller "Norrøn forrællekunst" eller andre lignende indføringer, hvis man vil have oprisket det som ikke står her, skønt jeg ikke tror det er nogen nødvendig forudsætning.

Sværet har det været at klare den nødvendige dokumentation og indpodningen af den foreliggende tilvækst på forskningsstræet.

Jeg kender ingen tilfredsstillende løsninger på det problem. Enten presser man de enkelte bogsider til vejrs over en underskov af fodnoter og fritager dermed sig selv fra at beslutte sig for om man vil sige det ene eller det andet, for man kan så sige både det ene og det andet på samme tid. Eller man gør luften mellem linjerne tyk af tal og skriver så et usammenhængende kapitel til sidst med småt, ledsaget af de samme tal.

Den udvej som her skal afprøves, består i at selve hovedfremstillingen er så fri for henvisninger til långivere og modstandere som muligt, mens der til sidst følger et sammenhængende kapitel der prøver at skildre nogle hovedtræk af den forskning man befinder sig i, når man går i lag med islændingesagaerne, ledsaget af skyldige afbetalinger og afstandtagen.

Emnet er islændingesagaerne, et af traditionen betinget udsnit af den omfattende sagalitteratur fra den islandske middelalder, som adskiller sig fra kongesagaerne ved at hovedpersonerne er ukrone islændinge, fra biskopsagaerne ved at personerne er verdslige, og fra samtidssagaerne og formaldarsagaerne ved den tid begivenhederne er henlagt til, fra de sidste til dels også ved det sted de foregår, som for hovedparten af en islændingesagas vedkommende er Island.

Der ligger ingen teoretiske overvejelser bag opretholdelsen af disse traditionelle, men for resten ikke oprindelige genreskel. Tvertimod munder undersøgelsen ud i et forslag til hvordan og hvorfor de bør ignoreres. Men de er alt-

så opretholdt for at have et sted at begynde.

Ordet er lidt langt at skrive, fjorten bogstaver. Det sker at der i det følgende bare står „saga“, men meningen er overalt hvor ikke noget andet klart fremgår af sammenhængen „islændingesaga“, det der i ældre tid også en gang imellem kaldes ættesaga.

De nødvendige citater fra sagaerne er anført i dansk oversættelse, da analysernes pålidelighed næppe bliver større af at citaterne bliver forståelige for færre. Der foreligger ikke nogen enkelt oversættelse af de behandlede sagaer til dansk som man kan lægge til grund. Derfor går det ikke at lokalisere citaterne ved henvisning til nogen bestemt dansk udgave. I stedet for er de oversat – af og til med skelen til allerede foreliggende danske formuleringer – fra den udgave på originalsproget som foreligger i serien *Islensk forn-rit*, og stedsfæstet med kapiteltallet fra denne udgave i parentes bagfter. Kapitlerne er sjældent længere end et par sider, så den angivelse er ikke meget vanskelige at betjene sig af for den kontrollerende læser end sidetal. Og så har den den fordel at den svarer omtrentlig til kapiteltallene i flere forskellige af de danske udgaver der bruger sådanne tal.

Når senere tiders værker optræder, sker det gerne – også i forskningskapitlet til slut – med et forfatternavn og et årstal. Følger der endnu et tal, er det sidetallet. De to første data skulle være nok til at man i titellisten til allersidst kan finde frem til de yderligere oplysninger der skal til for at få fat i det pågældende værk.

De islandske navne og titler er gengivet på en måde der skulle falde naturlig på dansk, til forskel fra en konsekvent. Jeg skriver altså uden blusel Grettis saga og Hindólakempe, selv om sådanne former med rette kan kaldes forkerte.

Og nu til sagen, til sagaerne. Hvori består deres forbindelse mellem begivenhederne og mellem disse og den menneskelige sjæl? Hvad siger os disse forbindelser?

holmgang og ved runeristning.

Fælles for alle disse vilde forhold er at de indebærer en risiko på liv og lemmer ikke bare for parterne, men for andre, til tider helt sagesløse samfundsmedlemmer. Kærligheden er – det er det livsbillede som tegner sig gennem fortællingen – ikke bare en sag der angår to parter; den er et samfundsanliggende og hvor den ikke kanaliseres ind i de rammer samfundet har fastlagt, er selve dets orden truet.

Egil er et menneske i mere end naturlig størrelse hvad kraftpræstationer angår, i krig som i digtning. Men han ligger et menneske deri at det område hvor hans præstationer er begrænsede, giver anledning til konflikter så voldsomme og farlige at han fysisk og intellektuelt må præstere det yderste for at overleve dem. Det voldsomme frastødningstilræknings-forhold mellem ham og Gunnhild er den akse hvorom det meste af fortællingen drejer sig og som det meste af resten foregriber og afspejler.

Mennesker har en magtdrift, men de har også en erotisk drift. Begge kan blive farlige for samfundet i det øjeblik de i deres udfoldelse lader hånt om dets regler.

Hvis det ikke lyder særlig overraskende, så er det dog værd at mindes hvordan en saga som denne normalt bliver læst. „Fuldstrændig naturligt og forståeligt“, skriver Finnur Jónsson i sin *Litteraturhistorie* (1, 489), „bliver det således, at Egil ikke var nogen erotisk karakter, og man ser ikke ret om det var af tilbøjelighed han giftede sig med Asgerd, eller om det var fordi han ikke ville, at Torolfs og hendes ejendomme skulde falde i fremmede hænder.“ Johannes V. Jensen udtrykker det sådan:

Kan det erotiske Brystsukker, kendt fra Biografteatre, vil man forgraves søge dér. Sagaen har ingen udtørlige Oplysninger om Egils Familieliv, som man har om Napoleons. Men da Egils Kone Asgerd døde opgrav han sin Husholdning og flyttede til en Slægtning paa Mosfell, det er alt hvad Sagaen beretter. (*De isl. Sagaer* I, s. 18f)

Erotisk brystsukker? Nej, vist ikke. Jensen fornår nok at farve sine ord sådan at man ikke kan andet end acceptere dem hvis man er tvunget til at tage værdiladningen med.

Men tanken bag dem er ikke desto mindre ravgal. Den sidste sætning – „det er alt hvad Sagaen beretter“ – vidner om en læsning der kun interesserer sig for hvad der er drengebog og røverroman, som Jensen da også på samme sted kalder sagaen.

Men sagaen går ud over hvad drengebogen kan rumme. Den taler ikke bare om bandekrig og om stærke enere. Den kender til driftsliv, som drengebøger ikke ved af. Og den vurderer det ikke som en kilde til glæde, men som en risiko for et ordnet liv.

III. LAXDØLA SAGA

Laxdøla saga er lige så stor som, men mere omfattende og uoverskuelig end Egils. Den rummer lige så mange personer som telefonbogen i en mellemstor stationsby, 350-400 er nævnt ved navn; den strækker sig fra bosættingstiden til et godt stykke ind i den kristne middelalder; den er ikke samlet om en enkelt skikkelse som Egils saga, men om grupper og generationer, Laxdølaens beboere gennem over hundrede år. Det er Laxdøla-samfundet der udgør på en gang dens stof og dens problemstilling. Dens mylder af begivenheder og personer tegner tilsammen billedet af et samfund med indre vanskeligheder som til tider overvindes, til tider tilspidtes i destruktiv konflikt. Og som Egils saga handler den om *hvorfør* det går som det gør.

To historier træder frem af de mange episoder og dominerer hver sin halvdel af sagaen. Det er i første del historien om Olaf Påftugl, en vægte søn af en trælkvinde af kongelig byrd, som opnår den højeste placering inden for det islandske samfund i henseende til ejendom og ære. Og det er i anden del fortællingen om Gudrun og Kjartan, der elsker

hinanden, og Bolle, der bliver gift med hende, og om den konflikt der derpå følger mellem de to plejebrodre Kjartan og Bolle, som tilspidises og fører til drab og hævn.

De ser ikke ud til at have så meget med hinanden at gøre, eventyret om den forklædte prins, hvis usle kår viser sig at dække over kongelig afstamning, og hvis livsløb fører med sig at hans ydre kår kommer til at svare til hans byrd – og så det psykologiske trekandrama i helledigtningens manér med tragisk udgang. Stilistisk er de harmoniserede derved at eventyret er sat i et realistisk miljø og trekandramaet er skildret gennem det det afstedkommer i miljøet omkring personerne. Man kunne utvivlsomt ved en motvhistorisk analyse skille sagaen ad og vise hvordan dens to hovedhistorier må have forskellige litterære rødder, som man så kan gå på jagt efter.

Men man kan også vende opmærksomheden et andet sted hen. Man kan konstatere at historierne nu engang er føjet sammen og så spørge hvad det er dette sammenføjede hele fortæller. Selv om det måtte være sådan at flere litterære kilder her er ført sammen, så er det dog næppe gjort for at glæde læsere og tilhørere med den oplysning at ophavsmanden kendte sådanne forskellige kilder. Det er snarere gjort for at *bruge* dem til noget, for at glæde læsere og tilhørere med en god historie, utvivlsomt, men sikkert også for på samme gang at belære dem om sammenhænge. Denne antagelse er i hvert fald en prøve værd. At finde disse sammenhænge kræver at man i første omgang vender blikket mod det der binder historierne sammen.

Det udvendige bindemiddel er slægtskab. Fortællingen knyttes i alt væsentligt til tre generationer inden for samme slægt. Og kernen i disse generationer udgøres i alle tre tilfælde af to halvbrodre eller plejebrodre. Alle tre par kommer i konflikt med hinanden og truer dermed samfundets orden dér hvor den på en gang konstitueres og er mest sårbar i et samfund som det islandske i fristatstiden: inden for slæg-

ten. Forløbet af de tre konflikter, ligheder, forskelle og sammenhængen imellem dem rummer hovedparten af sagaens udsgn.

De tre par er Høskuld og hans halvbror Hrut; Høskulds sønner, halvbrodrene Torleik og Olaf; og de to's sønner, der vokser op som plejebrodre hos Olaf, Kjartan og Bolle. De første strides, de næste forliges og den ene af de sidste myrder den anden. Tilsammen tegner deres historier et billede som skal oprises.

En konflikt opstår

Den anden person der træder frem af sagaens menneskemængde med prægnans – den første der gør det, kommer jeg til til slut – er Høskuld. Hans far dør tidligt og hans mor, der da endnu er „en ung kone og meget smuk“ (7), tager til Norge, hvor hun under overholdelse af *alle* forskrifter bliver gift for anden gang og får en søn i det ny ægteskab, Hrut. Hendes anden mand dør af en sygdom, og hun flytter tilbage til Island, efterlader Hrut hos slægtinge i Norge og slår sig ned hos sin islandske søn med sin formue, hvor hun lever til sine dages ende,

og Høskuld tog alt godsset til sig, skønt dog halvparten tilkom hans bror Hrut. (8)

Her ligger kimen til en konflikt som senere skal udfolde sig. Sagaforfatteren har gjort sig umage for at angive at der ikke ligger nogen lovovertrædelse til grund for den i forrige generation. Høskulds mor har fulgt alle reglerne da hun giftede sig anden gang. Det er Høskuld der begår den første uret ved at sætte sig på hvad der ikke er hans. Skønt han gør hvad han kan for at blive siddende, sker der dog ikke noget virkeligt drastisk mellem ham og hans halvbror. Når der ikke gør det, er det fordi Hrut er en tålmodig mand der strækker sig langt for at gå rettens vej:

Hrut boede i tre år på Kamnas og krævede jævnligt sit gods af Høskuld, dels på tinge, dels ved andre lovninger, og han talte godt for sin sag. De fleste mente han havde ret. (19)

Først så går Hrut over til en mild form for selvtægt. Da Høskuld vil gengælde den med drab på broren, afværger hans kloge kone hans hensigt og sagen ender på hendes initiativ med et ærefuldt forlig. Men æren er i sagaens lys mere på hustruens og Hrutts side end på Høskulds.

Hvad der siges med rene ord om Høskuld – og de rene ord i vurderende anliggender er undtagelsesvis ikke helt sjældne i Laxdøla saga – er rosende. Men hvad der siges med denne kontrast mellem de to brøders forhold til lov og ret tyder på at de ikke vurderes ens. Høskuld argumenterer aldrig for den ret han har tiltaget sig, prøver bare så godt han kan at holde på den med magt; Hrut prøver at opnå sin ret imod ham på lovformelig vis. Der er flere tegn end det på at de to brødre vurderes forskelligt.

Et af dem er at Høskuld sætter en fillæsen i verden og dermed avler et konfliktstof til næste generation. Det skal blot vise sig at udfolde sig anderledes end hvad vi så med det tilsvarende i Egils saga.

Det går for sig på den måde at Høskuld en tidlig sommer drager til et sted i Norge hvor der holdes ting og marked. Det er en begivenhed med drik og underholdning, og Høskuld kommer ikke overraskende i et sådant humør at han får lyst til, som det hedder i sagaen, at „købe en trælkvind“ (12).

Det er der råd for og Høskuld bliver efter en indgående beskrevet scene med købmanden ejer af en stum trælkvind. „Så gik Høskuld hjem til sin bod. Samme aften gik han i seng med hende“ (12). Det er denne stumme kvinde der nogle år efter, da hun begynder at tale, viser sig at være Melkorka, den irske konges datter, taget til fange og gjort til træl af de norske vikinger på et hærtog; og det er dette

forhold som afføder Olaf Påfugl, hovedpersonen i næste Laxdalsgeneration.

I første omgang afstedkommer forholdet ikke særlig overraskende nogen huslig ballade hjemme hos Høskuld. Sagen skildrer frillevæsenet som en social realitet, men den forudsætter ikke derfor at kvinderne er begejstrede for det, eller at det ikke giver anledning til problemer.

Melkorka sætter en dreng til verden ude på Island, som med det samme viser sig at være noget særligt. Høskulds kone forlanger af manden at frillen skal ryge og rejse eller i det mindste bestille noget. Høskuld vælger det sidste og giver Melkorka af alle jobs det at opvarte gårdens frue. Lige så stor psykologisk forståelse viser Høskuld da han omsider har hørt frillen tale og så fået hende til at fortælle at hun er prinsesse. Hans første reaktion er at løbe ind til konen og fortælle hende det for at få hende til at dele glæden med sig!

Men Jorun svarede at hun vidste ikke om hun talte sandt, og havde andet at gøre end at bekymre sig om alle mulige mærkelige folk. (13)

Det varer ikke længe efter dette før de to kvinder slet og ret ryger i totterne på hinanden. Jorun smider sine sokker i hovedet på Melkorka, der svarer igen med at give hende en blodtud.

Når sådanne to kvinder har en søn hver med den samme mand, så er der lagt op til sammenstød i næste slægtled med Høskuld er den ureflektede ophavsmand til det.

På en tredje måde viser det for sagafortælleren betænkelige ved Høskuld sig. Den næste historie der bidrager til at tegne billedet af Høskuld er en kolossal udviklet episode omkring to hidtil uomtalte brødre der ryger i totterne på hinanden over en bagatel (14–16). Da dette slyngede sidespor som siden skal følges, vender tilbage til hovedhandlingen

sker det på den måde at Høskuld associeres med den fejle part i striden derved at denne mand køber sig godvilje og beskyttelse hos Høskuld ved at love at tage Olaf i pleje og gøre ham til sin arving. Melkorka, som er en kvinde af kongelig ære, protesterer; Høskuld dysser hende ned med en henvisning til den gode forretning de gør på deres søns vegne.

Høskuld er da en mand der bevæger sig på kanten af – og et godt stykke inde i – flere konflikter, og som gør sit til at de overhovedet opstår. Men gode kræfter omkring ham – hans kones klogskab og hans brors tålmodighed – forhindrer at de får tragiske konsekvenser. Han roses som nævnt, når han omtales ligesud. En „smuk og fuldkommen mand“ (3) kaldes han, da han indføres og til sidst hedder det om ham at hans død „synes et stort tab“ (26).

Men hans adfærd i kontrast til brorens og hustruens – og andres som siden skal omtales – siger ikke helt det samme. En kvalitetsforskel mellem de to brødre er en bærende konstruktion i historien om dem. Og selv om de forliges er stridighederne ikke ude af verden og af slægten med hans død.

Konflikter bilægges

To af Høskulds mange børn danner det tilsvarende par i næste slægtled, Olaf Påfugl, som er søn af fillen Melkorka, og Torleik, som er den ældste af hans ægtefødte sønner. Mødrenes konkurrenceforhold gentager sig i en anden men genkendelig skikkelse hos sønnerne. Men konflikten bliver aldrig til åben strid. Det beror på Olaf Påfugl, fredsstifter og forligsmand lige som den store Njal, som han ligger på mere end én måde.

Det nu velkendte konfliktstof – arvestrid – er til stede fra det øjeblik de to halvbrødre træder ind på scenens midte, ved faderen Høskulds dødsleje. Torleik nægter sin døende far retten til at gøre sin fill søn Olaf ligebetretiget med de

andre brødre i arven. Så beder den udåndende Høskuld om lov til i det mindste at give Olaf en gave af boet før det deles. Torleik indvilliger ligesom den tredje bror, men trækker straks efter som den eneste af de ægtefødte sønner sin bevidnede indvilligelse tilbage. Olaf står imidlertid åbent og ufordækt på hvad han efter dette har grund til at mene er hans ret.

Det bliver indledningen til at der mellem Torleik og Olaf består „næsten fjendskab“ (26). Om dette fjendskab og de omveje det udfolder sig ad, handler den midterste af sagaens tre dele.

Olafs første forsonende handling over for broren består i et tilbud om at gøre hans søn, Bolle, til sin fostersøn. En sådan handling indebærer i sagaens normer en tilkendegivelse af social underlegenhed: den der tog en andens søn i opfostring indrømmede dermed at han stod lavere på rangstigen, og det minder Olaf Torleik om med rene ord (27). Torleik tager imod tilbudet.

Olaf ligner Njal ved at være fredsstifter. Han ligner ham også deri at selve hans forligshandlinger bærer kimen til nye og uforudsete konflikter. Olaf forsoner sig med Torleik ved at tage hans søn til sig. Men derved sammenfører han de to halvbrødre Kjartan og Bolle og lægger grunden til det konkurrenceforhold som sagaens største konflikt næres af, den selv Olaf er magtesløs overfor. Det sker i sagaens sidste og største del, fortællingen om sagaens 'tredje' generation.

Men konflikterne i 'anden' generation kan Olaf endnu – næsten – beherske. Torleik vender sig efter forsoningen ikke mere direkte mod Olaf, men mod hans modstykke i 'første' generation, den besindige Hrut. Når jeg bruger et rosende tillægsord om ham – og dermed tager stilling til deres konflikt – er det ikke en læsers vilkårlige vurdering. Det er sagafortælleren, som han bibringer læseren på den typisk indirekte måde.

En mand går Torleiks ære for nær – det drejer sig om et hestekøb – og senere griber denne mand til selvtrægt. Hrut griber ind og slår manden ihjel, men dermed mener Torleik sig gået for nær af Hrut. Torleik

blev vred over det og mente der ved denne tildragelse var tilføjlet ham megen foragt, hvorimod Hrut syntes han havde vist ham meget venkab. (37)

Her står vurdering mod vurdering. Hvad skal man nu mene? Det er ikke nødvendigt at gå til knapt eksisterende historiske kilder og gisne om datidens socialmoral. Teksten, som er et sammenhængende hele, fortæller det selv:

Hrut var 80 år gammel da han fældede Eldgrim, og hans anseelse voksede ved denne gerning. (37)

Her fælder sagaverdnehens øverste domstol sin dom: det anonyme kollektiv der tildeler „anseelse“ eller det modsatte. Det er Torleik der har uret når han pønser på hvordan han kan forhåne Hrut for hans indsats; det er samfundet der har ret når de kalder den anselig.

Torleiks påfund går så vidt at selv Hrut mister tålmodigheden. Men det er Olaf han op søger den dag det kommer dertil, og to fredsmænd tilsammen er nok til at ingen af Torleiks provokationer kan splitte slægten. Torleik går ud af sagaen uden at have afstedkommet den åbne kamp han hele tiden udfordrer til.

Hrut og Olaf er to varianter af en grundtype i sagaen.

Hruts fredsskabende funktion ytrer sig gennem hans *lovlydighed*. Når hans begrundede selvtrægt over for Høskuld kommer sent og sagte, er det fordi han har forfulgt sin sag efter lovens forskrifter så længe. Og da han har sit første sammenstød med Torleik, fortøjer han igen sagen efter

loven (25). Den går ham imod. Det slår han sig til tåls med.

Olaf går videre. Han gør sit bedste for at foregribe en optrækkende uorden. Da arveskenderiet mellem ham og Torleik er kommet til en slags slutning, går han et skridt videre end det er nødvendigt i det øjeblik: ydmyger sig ved at tilbyde Torleik at opfostre hans søn. Meningen er at afvende i fremtiden ved at foregribe i nutiden. Det samme må være meningen med Olafs ejendommelige adfærd ved sin datters skilsmisse.

Turid er blevet gift med Geirmund meget mod sin far Olafs ønske. Geirmund er nemlig en krakiler („óðaldar-maðr“, 29) og den slags mennesker rummer en fare for samfundet. Det går som Olaf har anet med ægteskabet. Men da han bliver rådspurgt om dets opløsning, er han mere forbeholden. Nu har han pludselig ingen stærke meninger og – det er det påfaldende – da skilsmissen er blevet en realitet på økonomiske betingelser som manden alene har fastsat, forærer den ydmygede svigerfar den bortdragende et skib som modgift mod senere kvaler: hvis andre har begået uret mod en, skal man selv ydmyge sig en tand til for at undgå fremtidige gentagelser. Olaf er, som det på dette sted omsider hedder med rene ord, en „samningarmaðr“ (30), en forligsmand.

Men her har han nået grænseområdet for sine forligsevner. Brødrestrid og kompetencestrid mellem mænd, det har han hidtil været i stand til at klare. Nogle jorder der ligger hen som ingenmandsland fordi det spørger der, dem fornår han at inddrage, rense for genfærd og lægge samfundets hegn omkring (24). I denne lille historie har man sindbilledet på fredsmændens funktion: at bringe det uordnede, som er en trussel mod samfundet, ind under lov og orden. Men kun hvor ingen erotiske drifter eller ydmygelser er indblandet kan han fylde funktionen uden at komme til kort. Den bortdragende svigersøn kan han begave og stemme mildt. Men

hvad der er hændt hans forsmåede datter i denne sag kan han ikke gøre ugjort. Sporene af det forbliver i slægten i skikkelse af det sværd, Fodbider, der siden skal sætte et sår som ikke kan læges.

Det går sådan til i sagaens anskuelige billedsprog at Turid hugger sværdet, hans kærester ejendom, fra den krakiske Geirmund lige før han rejser. Og hun giver det til sin plejebroder Bolle som siden skal føre det dræbende mod sin egen plejebroder Kjartan. Der er ikke noget årsagsforhold mellem Turids ydmygelse og de ydmygelser som senere fører til Bolles mord på Kjartan. Sammenhængen er sindbilledlig.

Meningen med den historie vi i dette øjeblik læser er at disponere læseren for forståelsen af hvad det er for en art af ydmygelser, hvad det er for driftsområder der er på spil, når Olafs fredsstiften til sidst kommer til kort: Den erotiske konkurrence eller forsmåelse rejser den form for vildskab som er den eneste helt uregelmæssige trussel mod ordenen i *Laxdøla* sagaens billede af tilværelsen.

Her er det endnu kun Turids afmægtige hævnakt over for sin mand. Den får ingen følger ud over den på en gang billedlige og helt håndgribelige at den fører det sværd ind i familien som en mand siden skal gribe til mod sin bror.

Det er på den tid Olaf drømmer at han skal miste sin kæreste søn (31). Og det er nu Gudrun indføres i sagaen, redskab for den trussel kaos skal frembyde mod orden (32). Alt er lagt til rette for historien om sagaens 'tredje' generation, hvori dens livsbillede skal træde tydeligst frem.

Uøstelig konflikt omsider

Da Bolle dræber sin halvbrøder, plejebroder og bedste ven Kjartan, har Olaf syv gange prøvet at gribe forsonende ind i konflikten. Tydeligere kan det ikke vises at han, der hidtil har formået så meget som forligsmand, har nået sin grænse.

Når det går som det gør, er det ikke fordi Kjartan eller Bolle pludselig har skiftet sind og er blevet ufredsmand. Konflikten drivkraft kommer ikke fra dem, men fra det mønster de ufrivilligt er blevet anbragt i:

De to plejebroder er som drenge uadskillige:

Kjartan og Bolle holdt uhyre meget af hinanden; Kjartan tog ingen steder hen uden at Bolle fulgte med, (39)

hvorafter følger – uden at det siges – at Bolle er med også når Kjartan aflægger sine mange besøg hos Gudrun, en ung kvinde og dog allerede to gange gift og enke. Denne spændende kvinde har de to drenge altså begge mødt og lært at kende, da de sammen – stadig uadskillige – drager på den sædvanlige norgesrejse. I Norge går der de første skår i deres forhold.

Kjartan viser sin duellighed i en svømmeekamp med selve den unge kong Olaf Tryggvason. Bolle vil ikke og kan ikke. Kjartan opnår kongens højeste yndest og bliver god ven med hans søster. Bolle rejser hjem til Island og frier til Gudrun. Hun siger ja, skønt Kjartan og Gudrun var skilles med en aftale der kunne kaldes en halv forlovelse. Og på den måde indtræffer den ulykkelige begivenhed at Kjartan og Gudrun ikke bliver gift.

Hvad der sker i denne historie er at præstationsdriften og den erotiske drift kædes sammen til et katastrofalt, uopløseligt hele. Se bare på hvordan de to unge, der ser ud til at være bestemt for hinanden, skiller (40):

Gudrun beder Kjartan om lov til at rejse med, da han fortæller hende om sin forestående norgesrejse. Det afslår han, men beder til gengæld hende om at vente på ham i tre år. Til gengæld for afslaget afslår hun hans bøn. De er lige tiltrukne af hinanden – og lige stolte. Bolle kommer til kort over for Kjartan da de møder den fælles udfordring: Olaf

Tryggvason. Til gengæld kan han hævde sig ved at tage først hjem og vinde Gudrun med en historie om at Kjartan har lagt sig efter kongens søster.

Sagaen fremstiller ikke Bolle som en løgner i det stykke – den giver tværtimod hans beretning en vis dækning uden at man kan afgøre helt klart hvor meget. Sagaen handler ikke om skurke og hele, men om grundlæggende drifters indre kamp i den enkelte. Og, vel at mærke, først og fremmest om disse kampes ydre, sociale følger. Deri adskiller den sig tydeligst fra klassicismens eller romantikkens behandling af den samme evige kamp, en Racines Phèdre eller en Oehlenschlägers Kjartan og Gudrun.

Det mønster som er til stede i Kjartans og Gudruns afskedsamtale, dækker hele resten af sagaens klimaks.

Bolle gifter sig med Gudrun efter at være blevet den lille over for Kjartan (43); Gudrun gifter sig med Bolle i samme situation. Kjartan kommer hjem til Island, finder sig ydmyget af de to og gifter sig med Hrefna (45); ved et gilde mellem de to familier ydmyger Kjartan Gudrun ved at anbringe Hrefna i højsædet og Gudrun svarer ved at foranledige at kære ejendele fjernes fra Kjartan (46); nu er det Kjartans tur, Gudrun og Bolle og deres husstand bliver lukket inde i deres stuehus i tre dage så de må forrette deres nødtørft inden døre (47); og så omsider når optapningen sit højdepunkt og Bolle bliver på det nærmeste tvunget af Gudrun til at tage livet af Kjartan.

Man kunne forstå dette sørgelige forløb udelukkende som et resultat af præstationsdriften og den stolthed og følsomhed over for ydmygelser som hænger sammen med den og altså som en variant af den konflikt vi kender så mange steder fra i islændingesagaen mellem mænd alene – hvis ikke det var for den sammenhæng det optræder i.

Sagaen har været fuld af konflikter mellem mænd indtil da, men de har ikke mellem hovedpersonerne været uafvendelige. Forligsmænd som Hrut og Olaf har altid kun-

net afvende det værste. Først nu, hvor det er på det erotiske område at ydmygelserne optræder, er faren ikke til at afvende, selv om Olaf gør mere for det nu end nogen sinde før i sagaen. Markskejsproblemer og arvestridigheder kan forligsmændene klare; over for erotiske krænkelser kommer han til kort.

Mønstret

Den erotiske udfoldelse som en trussel for samfundsortnen er et motiv der er til stede på et tidligt tidspunkt i sagaen. Allerede da Torgerd, mor til hovedsagaens 'første' generation, gifter sig anden gang (7), indføres det. Men endnu går alt lovformeligt til og samfundet har derfor midler – love – til at klare de komplikationer der følger deraf.

I takt med motivets fremtrængen sker der et fald i saga-personernes værdighed.

Den besynderlige allerede omtalte sidehistorie (14-16) om et mord for en bagatel mellem to bipersoner er ikke til at forstå på anden måde end som et forvarsel om dette fald – og er derfor som så meget andet i den gennemkomponerede saga først til at forstå når sagaen er læst til ende. Torgerd gifter sig anden gang efter at være blevet enke og efter at have opnået familiens accept; Gudrun tre generationer længere fremme gifter sig anden gang efter at have opnået skilsmisse på fabrikeret grundlag. Kjartan bliver dræbt i et baghold ganske vist, men dog efter en åben kamp; mordet på Torgils, som er modhævn i tredje led, finder sted efter at der er sluttet forlig; Torgils sidder på tinge og er i færd med at tælle de penge op som han ifølge forliget skal udrede, og

idet Torgils sagde ti, huggede Andgisl til ham, og alle syntes at høre hvordan hovedet sagde elleve idet det røg af halsen. (67)

Også i rækken af sagaens forligsmænd ses dette fald: Vi kender allerede de to første generationers „samningarmenn“, Hrut og Olaf; den 'trede' generation har også sin, Snorre Gode, der bringer sagaens endelige forlig i stand (71). Men det er også ham der står bag det modbydelige snigmord på Torgils!

Det er ikke svært at fortsætte med at opregne sådanne paralleller der viser hvordan der handles mere og mere uværdigt som tiden skrider frem. Sagaen har sine kvaliteter på tværs i hver generation som vi begyndte med at se, mellem Hrut og Høskuld, mellem Olaf og Torleik, mellem Kjartan og Bolle; den fremstiller et lige så vigtigt skel på langs, mellem generationerne indbyrdes. Den handler om et forfald der tiltager i takt med at driften får lov at udfolde sig uden hensyn til de lovformelige kanaler.

Alligevel er den ikke slet og ret en historie om opløsning. Den ender ikke på den tone som det harslige snigmord på Torgils anslår. Kaos bryder opløsende ind i samfundet, men en orden genoprettes til slut påny. For at forstå dens plads må vi se tilbage på sagaens allerførste kapitler.

Den første, endnu uomtalte, person der træder frem af mylderet som en hovedperson, er Høskulds og Hrutis oldemor, landhanskvinden Unn, indbegrebet af de værdier den første orden bygger på. Hun er, som sagafortælleren skriver med en af Laxdøla sagas adskillige undtagelser fra reglen om at kvaliteter altid skal aflæses indirekte, „et mønster blandt kvinder“ (4). Hun drager som sine brødre til Island med et prægtigt følge og tager et enormt landområde i besiddelse, så stort at hele Laxadalen, som mange af den følgende histories personer må dele, er den medgift hun giver i et af de mange ægteskaber hun stifter. At stifte dem er hendes hovedopgave i sagaen. Da den er løst og hun har udtalt sit testamente under en af bryllupsfestlighederne, finder man hende den næste dag „siddende død oprejst ved hovedpuden“ (7).

Fra først til sidst er hun et ordnens menneske. Knap er hun nævnt i teksten før hun allerede er bedstemor, slægtens overhoved, og altså i den alder hvor kun sjældent forstyrrende drift griber ind og skaber uorden i slægten. Hun stifter de lovformelige forbindelser i de næste to generationer, beskikker sit bo og sit landnam og går oprejst ud af sagaen.

Den orden og værdighed hun repræsenterer, er tabt en gang for alle med hendes bortgang. Men den genopstår i sagens anden ende i en anden skikkelse.

Krisendommen er indført undervejs i historien. Kjartan går over til den ny tro under påvirkning af Olaf Trygvason og har den med sig ud til Island. Den afvender ikke hans sørgelige endeligt så lidt som det forfald med intriger og snigmord der tager fart efter hans død. Den spiller ingen rolle før til sidst. Men så indgår den rigtigt nok også i den bærende konstruktion.

For da Gudrun har været igennem det hele, da hun har været gift for fjerde gang og for tredje gang er blevet enke, da hun omsider har fået Unns bedstemoderlige alder, da blev hun

meget guddyrtig. Hun var den første kvinde på Island som lærte psalteret; hun tilbragte en stor del af natten i kirken med bøn. (76)

Var Unn i denne historie den sidste af de helstøbte landnamsmænd, så bliver Gudrun til gengæld den første nonne og eneboerske på Island (78).

Værdigheden er genoprettet. Orden er indført påny. Cirklen er sluttet. Unn og den gamle Gudrun er for Laxdøla saga hvad Hamlets far og den unge Fortinbras er for „Hamlet“: de to fikspunkter imellem hvilke kaotiske tilstande og nedværdigende handlinger for en tid tager overhånd.

Anser man forholdet mellem kongemagt og frimænd og de to gruppers gensidige rivalisering for et hovedproblem i

islændingesagaerne, må de to sager vi indtil nu har læst fremstå som hinandens modsætninger.

I Egils saga kommer alt ondt ved første øjekast fra kongen. I Laxdølnes saga skaber kongemagten også problemer: var Kjartan ikke blevet betaget af livet hos de kongelige, kan man forestille sig at han ikke var blevet så længe i Norge og måske var nået hjem i tide til at alyvende det forkerte ægteskab mellem Gudrun og Bolle. Men sådanne overvejelser fører ingen vegne, for det er tydeligt at kongemagten med al dens pragt betager fortælleren lige så meget som den gør helten. Kong Olaf er det norske sidestykke til den islandske Kjartan. Fra kongemagten kommer da også den kristendom som bliver den ny ordens grundlag.

Hele sagaens historie – og kongemagtens placering i den – ligger nedfældet i omrids i de tre sværd der optræder i den. Det omtalte Fodbider kommer ind i slægten ved en 'forkert' erotisk forbindelse, det hurtigt opløste ægteskab mellem Geirmund og Turid. Derfra går det videre til en anden 'forkert' forbindelse, Bolle og hans kone Gudrun; Gudrun anbringer det i Bolles hånd mod Kjartan.

Endnu et hævnsværd dukker op mod sagaens slutning, sværdet Skøfnung, hvis natur er så dunkel at „man må ikke lade solen skinne på hjaltet og heller ikke drage sværdet når kvinder ser på det“ (57). Det føres af den Torkel der senere bliver Gudrunns fjerde mand.

Men hævn-løsningen på konflikter i samfundet er åbentbart ved at have haft sin tid: det virker ikke efter sin hensigt (58). Og først da hævneren Torkel er druknet, som det udtrykkeligt siges: med sværdet Skøfnung om bord på sit skib, kan Gudrun træde ind i den ny orden.

Skøfnung bliver bjerget i land fra det forliste skib og går i arv til denne mands og Gudrunns søn Geller, hvis opgave i sagaens slutning er at føre dette sværd ud af den. Skøfnung stammer fra oldtiden. Det er hentet ud af Rolf Krakes grav ved Roskilde. Ved sin andel i begivenhederne

i Laxdøla saga deltager det i tidens forfald. Ved Gellers side fuldender det cirklen fra den ældste tid til den ny: Geller rejser til Danmark – „Skøfnung havde han ved sin side“ – bliver kristnet og begravet i Roskilde, det sted hvor sværdet kom fra, som nu er blevet en kristen helligdom. Og om Skøfnung hedder det at „ingen ved hvor det siden er blevet af“ (78).

Det tredje sværd er Skøfnungs modsætning. Det hedder Kongegaven fordi Kjartan har fået det af kong Olaf. Det hører dagslyset til. Men på det afgørende tidspunkt, da Bolle møder ham med Fodbider, har Kjartan det ikke med sig. Fra Fodbider til Skøfnung er det de ødelæggende sværdhugs tid.

Kongegaven optræder ikke igen. Men Fodbider overtager dets rolle. Da det dukkede op var det beskrevet som „uden sølv“ og med en „skarp klinge“ (29). Til slut (77) da det hænger ved den overlevende Bolle Bollesøns side, har det et guldbelagt hjalte og guldomvundet fæste. Einar Ólafur Sveinsson, som har besørgt den udgave der ligger til grund for denne læsning, har undret sig over at de to beskrivelser ikke svarer til hinanden. Men lov og tak for den positivistiske filologi, som tilsiger filologen at restaurere teksten trofast uden forbedringer og henvise undringen til fodnoter; uden den var litterære analyseforsøg umulige.

Den tilsyneladende mangel på sammenhæng har nemlig en indre mening. Kongemagtens ydre stil går hånd i hånd med den af kristendommen genskabte orden, derfor kan det forvandlede Fodbider bruges som akkompagnement til den forvandling der i sagaens slutning sker med menneskene. Fodbiders rolle som ødelægger er forbi efter at Gudrunns og Kjartans og Bolles historie er spillet til ende.

Er Egils saga og Laxdølnes hinandens modsætninger i synet på kongemagten, så ligner de til gengæld hinanden i deres dybeste interesse: hyad er det der nedbryder ordenen

i samfundet? Og de ligner hinanden i det svar der gives på spørgsmålet.

Det er ingen ulykke at folk gifter sig med hinanden uden at være drevet af lyst. Det er tværtimod det almindeligste i sagaen. Det afgørende er hvad der så sker. Det kan gå sådan som det går med Herjolf og Torgerd at først gifter de sig og senere fatter de kærlighed for hinanden (7). Det kan også gå som med Høskuld og Jorun eller med Olaf og Torgerd at der intet siges om det andet stadium, som senere tider har vænnet sig til skal være det første. Heller ikke det gør noget. Sagaen interesserer sig ikke for vansmægten i det stille, men for sociale konsekvenser.

Ulykken indtræffer først i det øjeblik der opstår drifter som går på tværs af de etablerede kanaler og vel at mærke først i det øjeblik de bliver så stærke – eller deres bærere så svage – at de fører til *handlung* som går på tværs af de kanaler familierne har etableret gennem ægteskabernes indgåelse. Og når så endelig drifter smelter sammen med præstationsbehovet, kan ingenting standse ulykkerne. Når lov og tilbøjelighed ikke følges ad, sker det værste. Ham var jeg værst som jeg elskede mest, siger den tilbageskuende Gudrun.

At vise tålmodighed og vende den anden kind til kan gerne være en kristelig dyd. Men Olaf Påfugls skikkelse viser at den intet hjælper. Det er ikke i den skikkelse kristendommen er til stede i sagaerne. Kristendommens plads i sagaens bygning er som den ordensmagt der ved sin moralske regneration og kyskhed kan genetablere den orden og værdighed som fandtes da landet blev fundet, men gik tabt mens det blev bebygget. Laxdøla saga er den islandske myte om skabelse, syndefald og forløsning. Og den farligste synd er at følge sin drift og lade hånt om samfundets orden.

Vi skal senere se den gentaget og udbygget i Njals saga. Men først skal vi gå et skridt tilbage i tiden.

FØR

KORMAKS SAGA, BJØRN HITDØLAKÆMPE'S SAGA,
EYRBYGGJA SAGA

Det mønster vi har iagttaget i to islændingesagaer og senere skal se i flere, er langt fra til stede i dem alle.

Vi kender ikke det nøjagtige tilbivelses-tidspunkt for nogen af islændingesagaerne, men takket være en omfattende forskning er det lykkedes at fremsætte begrundede formodninger, som giver os i det mindste visse fingerpeg om deres rækkefølge. Om grundlaget for disse formodninger mere i næstsidste kapitel.

Langt de fleste islændingesagaer er blevet skrevet i det 13. årh. Egils saga regnes for at være skrevet i århundredets første årtier, før eller måske henimod 1230. Laxdøla saga skal være blevet til engang derefter og før 1280, sandsynligvis henimod det tidspunkt. De to er blandt sagadigtningens højdepunkter; de fleste af de øvrige klassiske islændingesagaer er sandsynligvis – stadig i overensstemmelse med hvad man indtil nu har kunnet finde beviser og indicier for – fra perioden mellem de to nævnte årstal.

I den tidlige ende af den periode, samtidig med eller forud for Egils saga opstår sagaer som Kormaks, Bjørn Hitdøla-kæmpes og Eyrbyggja; de to første er med stor sandsynlighed ældre, den sidste muligvis. En læsning af disse tre førklassiske sagaer vil hjælpe til at stille de sagaer vi begyndte med, i relief. Også i disse tre gamle sagaer spiller den erotiske drift en rolle. Men interessen for dens konsekvenser adskiller dem fra de klassiske.

Tydeligst får *Kormaks saga* det andet mønster – den

Færrer mænd sad med magten i landet og udlændinge fik magten over udenrigshandelen. Alloverskyggende rigmandsfamilier opstår i 1100-tallet og konflikterne mellem dem tager efterhånden omfang som regulære krige. Produktionsforholdene, i betydningen ejerforholdene til de islandske produktionsmidler jord og kvæg og fordelingen af produkterne, har ændret sig og konflikternes art med dem.

Men institutionerne fra den gamle tid består stadig. Der er stadig ingen centralmagt, og intet politi. Samfundsortnen hviler officielt i sturlungetiden stadig på slægtssammenhold og loves og aftalers gyldighed som sidste ord i en sag. Skønt grundlaget for en sådan samfundsorden er væk. Det var da ikke et spørgsmål om umoralske rigmænd eller om en magtbyg norsk konger, det var alene et spørgsmål om tid, hvorlænge de overleverede samfundsinstitutioner kunne bestå, stadig ifølge den anførte antagelse. År 1262 var tiden ude.

Det er en skitse i allervesteste træk, som der sikkert er meget at rette i. Der skal en hel bog – og en historiker – til at udføre tegningen. Vi skal i stedet vende os til spørgsmålet om hvordan islændingesagaerne tolker disse vilkår. De største af dem er ikke bare en skildring af denne samfundsendring. De er også en tolkning af den og den enkeltes rolle i den. En anden tolkning end Olgeirssons. Og end Sveinssons. Og end min.

III. ISLÆNDINGESAGAERNES LIVSBILLEDE

Torolf Kveldulfsøn døde, det var der vi begyndte. Vi kan også begynde sammenfatingen der.

Han stod over for kongen der var ifærd med at opbygge det nye feudale samfund med magt. Torolfs slægt stod som repræsentanter for det gamle slægtssamfund, der gik til grunde i processen. Den gamle Kveldulf rådede sin søn til at holde sig klar af Harald Hårfager. Men Torolf gik fri-

villigt ind under kongens herredømme og opnåede en fornem placering inden for den ny rangorden. Og så faldt han alligevel for kongemagtens våben.

Sådan læst er det historien om det voldelige møde mellem to samfundstyper, Torolf klarede det ikke. Men hans nevø Egil Skallagrinnsson, der gentager konfrontationen med kongemagten i forstørret udgave, står sig i kraft af manddom, styrke og smilde. Et stykke islandshistorie der lovpriser den nationale fortid i en helts skikkelse.

Men læser man historien om Torolf sådan som det er foresøgt her, drejer den i en anden retning. Spørger man hvilke grunde der er nedlagt i fortællingens opbygning til at den adle mand forgår, bliver svaret ikke at han står over for en magtbyg konger, der bruger alle vædte kneb for at udbrede sin magt. Fortællingen er lagt sådan til rette at man kan følge motiverne hos hver enkelt af de handlende ud fra den begrænsede del af verden de ser. Gør man det for kong Haralds velkommende finder man intet vædelt eller magtstræberisk bag hans beslutning om at Torolfs dage skal være talte. Han er bragt i en situation der gør hans handling rimelig, ja den eneste rimelige.

De der har bragt ham i den situation, er Hilderide-sønnerne. De bejler sig af kneb som hverken Torolf eller kongen kunne finde på at bruge. De er lave væsner inden for den sociale og moralske rangorden.

Men sagen standser ikke op dér, med et moralsk stempel på Hilderide-sønnernes pande. Den gør det også muligt at vurdere deres motiver i forhold til deres situation. Og resultatet af denne vurdering blev at også de handler rimeligt: de er anbragt uden for samfundet og har ikke andre midler til at komme ind i det – arve deres far – end intrigen.

Skylden for deres handlemåde falder derfor i sidste ende tilbage på den der har anbragt dem dér, den gamle Biørgolf, der sent i livet blev optændt af en lyst som han ikke bøjede ind under gældende regler, men udfoldede på stedet da han

wang Hilderides far til at afstå sin datter til ham på hans betingelser. I den baglæns opruling af handlinger og motiver standsede vi ved denne driftsuddeltelse uden samfundets sanktion. Og vi fandt at sagaen ikke interesserede sig for forholdet mellem de to, men for konsekvenserne for andre mennesker af den måde de to indgik et forhold på.

Ved denne ene handling uden om vedtægterne blev der anbragt et sandskorn i det følsomme samfundsmaskineri. Og dette sandskorn er nok til at afsætte katastrofale følger for sagsløse mennesker anbragt et helt andet sted i maskineriet. Driftsuddeltelsen lagde grunden til et mønster som går igennem historien nedenunder det første mønster af modsætninger mellem ærkekære mænd. Disse sidste modsætninger er det middel hvorved de konflikter som det andet mønster afstedkommer, omsættes til handlinger.

Hvad der er foregrebet i Torolfs saga kommer til udfoldelse i den saga den er optakt til, sagaen om Egil Skallagrímson. Her er begge arter af motivation samlet i én person, drift der ikke passer ind i det ordnede samfundsliv og magtmodsatning.

Egils første store skuffelse er at han ikke får den pige han har lyst til. Sagaen fortæller det meget gedultigt, men umiskendeligt. Den dag skuffelsen bliver beseglet – den dag hans bror gifter sig med pigen – møder han denne og andre sagaers farlige erotiske kraft, dronning Gunhild. Han begår en desperat handling betinget af den tilstand han befinder sig i og afgiver dermed et motiv hos kongen til at blive hans modstander, kraftig ægget af dronningen. Dermed er en polarisering, som har sin ene rod i det indviduelle driftsliv, bragt frem i sagasens dag, hvor den betinger alle afgørende konflikter i det følgende.

Egil står sig i denne modstilling. Han er ingen Bjørgoll. Han forstår at kanalisere sit eget misforhold mellem drift og handlingsmulighed over i handlinger, som erstatter den

umulige. Det berømteste eksempel i sagaen på at han kan redde sig ved at omforme skuffelser til handling der fører ham videre, er det digt, Sønnetabet, han digter over sin søns død. Men den personlighedsopbygning det er udtryk for, viser sig på mange andre områder i sagaen. Egils verden undgår at bryde sammen, selv om hans drift ikke passer til hans mulighed. Af samme grund bryder verden omkring ham heller ikke sammen.

Det gør derimod den verden, og det vil i sagaerne sige det menneskesamfund, de følgende sagaer udspiller sig i. Som i begyndelsen af Egil Skallagrímssons saga er der i begyndelsen af Laxdøla saga mange eksempler på at lovformelige forbindelsers indgåelse udmales med kraftig understregning af det vedtægtsmæssige i dem. Også her står disse bi-episoder i modsætning til hvad der efterhånden sker i hovedhandlingen.

Høskuld bringer det første sandskorn ind i maskineriet ved at lægge sig en slegfredsøn, som det hed, til. Det var lovligt i teknisk juridisk forstand. Men, som sagaen viser, ikke befordrende for freden i familien, som Høskuld også på anden måde bringer i fare ved at opløre sig uretmæssigt over for sin bror. Fælles for de to handlingstrækker er at han ikke viser samme ubetingede hensyn til slægtens enhed som generationen omkring den ideale landnamskvinde Uun. Også denne saga interesserer sig for konsekvenserne i samfundet omkring Høskuld, mere end for Høskulds tilstand.

De bliver ikke katastrofale, fordi hans handlinger dæmmes op af forsonende kræfter i hans omegn. Det ny der sker er at forsonernes indsats begynder at vise sig tvivlsom. Olaf Påfugl, som er en fredens mand, er med selve sine velmente fredshandlinger med til at bringe den konflikt til udbrud, som raserer Laxådalen i sagasens 'tredje' generation. Det er et motiv som skulle komme til vældig videreudfoldelse i Njals saga. Forbindelsen til det forrige er at det også i Lax-

døla saga er konflikter mellem erotiske drifter og deres muligheder for at finde en ydre ramme, Kjartan-Gudrun-Bolle-sammenstillingen, som skaber det alvorligste problem i sagaen.

Deri ligner den så megen litteratur. Det afgørende særmerke i forhold til anden litteratur om beslægtede sammenstillinger – både fjerne som Oehlenschlägers „Kjartan og Gudrun“ eller nære som den prosaiske fortælling om „Tristan og Isolde“, der forelå på norrønt sprog, da Laxdøla saga blev skrevet – er at sagaen kun interesserer sig lidt for de skønne og sjældne sjælstilstande situationen afsætter hos de rollehavende i trekanten, men meget til gengæld for det kaos den afstedkommer iblandt mennesker omkring trekanten.

I Gisles saga er forbindelsen mellem erotisk udfoldelse og kaos i samfundet subtil. Det er ikke bare Gisle der dør, det er en slægt som går så afgørende til grunde at det viderelevs sagaen nødvendigvis må ende med, må placeres i et slægtsmedlem – den yngste Sunsson Are – der har været ude af sagaen siden begyndelsen; havde denne Fortunbras været inde, var han efter al sandsynlighed som de andre blevet be-smittet af det kaos der er indtrådt.

Det kommer af jalousi mellem to brødre, atter en helt personlig følelsesstilstand der er analyseret ikke for sit indhold så meget som for sine konsekvenser. Men det kommer også af to forskellige måder at forholde sig til konventioner på, og det vil i denne sammenhæng sige til samfundstilstande. Og disse måder ytrer sig omkring den erotiske adfærd.

Da Gisles og Torkels søster Tordis udviser en erotisk adfærd som, hvor lidt eller meget recht denne adfærd siden dækker over, dog bringer slægtens ry i fare, så kender Gisle kun et middel: sværdet, mens Torkel forstår noget andet: at indrette sig.

Det gentager sig senere i bogen til og med Gisles fredløs-

hedstid, hvor Torkel også forstår at indrette sig. Man får en voldsom respekt for den helhjertede Gisle; men undgår jo ikke at se at som mennesker, f. eks. Tordis, er indrettet, så er Gisles helhjertede reaktioner med til at gøre værre værst.

Vi befinder os i denne saga i et samfund i skred. Nogle hævdvundne normer løber grassat og haler det samfund de var normer for, med sig i faldet. Det sker tydeligst i Njals saga.

Den gør mindre ud af forhistorien end Laxdøla saga. Den begynder da skredet er i fuld gang. Folk som Halgerd og Hrapp, der er hæmningsløse i deres udfoldelse af private tilskyndelser, erotiske og andre, sætter derved ild til lunter som fører andre steder hen i det samfund de befinder sig i. Det er altså et samfund med uudløste eksplosioner. Krudtet kommer blandt andet af den afstand der er mellem loven og samfundet, mellem jura og ret.

Njal forsøger af al magt at stifte fred. Han råder Gunnar til en teknisk korrekt adfærd der dog får følger som et be-drag. Og han råder sine landsmænd til at indstifte en ap-pelret, så han ved hjælp af denne ny institutions oprettelse kan foretage et træk i sin egen lokale forsoningspolitik. Men også denne, teknisk korrekte, adfærd får bedrageriske følger. Samfundets juridiske overbygning er med den blevet en tak mere indviklet. I de ny irgange farer det forlig der senere er på vej, villid.

Det er en umoralsk verden disse sagaer skildrer i den betydning at handlinger ikke svarer til erklærede eller udtalte principper. Efter det rids af sagaernes tilblivelstid som blev tegnet i forrige afsnit af kapitlet, kan det ikke komme bag på nogen. Det særlige for disse sagaer er den tolkning de rummer af dette misforhold i samfundet.

I alle de islændingsagaer hvor sammenhængen findes,

ledes den tilbage til et misforhold mellem de tilskyndelser det enkelte menneske rummer og de rammer samfundet har lagt for deres udførelse som handling. Hvor en tilskyndelse følges uden hensyn til om den går på tværs af slægtsinteresser, dér rystes samfundet i sin grundvold, på stedet, eller langt senere, et andet sted. Kaos kommer af kærlighed.

Deraf kunne man slutte at sagaens livsbillede hviler på en moralsk dom. Det er dog vildledende. Det er kun undtagelserne og de steder hvor sagaen er svagest at ondets rod kaldes ondskab uden videre, som i tilfældet Valgard den grå, som Unn gifter sig med, hvorved hun bringer ondska-ben ind i sin slægt.

Hyppigere er det sådan at de mennesker der starter lavinen, Tordis i Gislæs saga, Bjørgolf i Egil Skallagrímssons saga, Høskuld og Gudrun i Laxdøla, ikke dømmes, men bare skildres som en måde mennesker nu engang er på. Hvad disse islændingsagaer fortæller er at samfundet og det enkelte menneske er konstrueret sådan at de to ikke altid passer sammen. Det er ikke så meget moralsk forkasteligt, som det er tragisk; det er ikke så meget noget der kan laves om på, som det er – og nu kommer et ord som mange sikkert har ventet længe – skæbne.

Det er et eksperiment som vistnok ikke er prøvet før, at skrive hundredeogfyrre sider om islændingsagaerne før ordet skæbne nævnes første gang. Der findes en stor og righoldig og også ordrig litteratur om islændingens skæbnebegreb som det ytrer sig i deres sagadigtning. Der findes talrige ord for skæbneforestillingen i sagaerne som forekommer mere eller mindre i dem alle. Der kan siges meget om det, når man prøver at leve sig ind i det, at forstå det indefra, som var man selv i deres forestillingsverden.

Det er også muligt at begribe det udefra idet man fastholder at man er og forbliver en udefra kommende læser der lever i et andet livsbillede end sagaens. Skæbneforestillin-

gen er da et resultat af deres psykologiske tolkning af misforhold der, som jeg forstår dem, havde andet end psykologiske rødder.

Overalt i verden hvor skæbnebegrebet kendes, er det navn for den kraft som driver det der ikke kan forklares på anden måde. Skæbnebegrebet er et restbegreb. Hvor de tolkningsbegreber der står til rådighed for mennesker er gode, det vil sige hvor de er sådan beskafte at de kan forklare en stor del af de problemer mennesker står over for, dér bliver der kun lidt til rest som man vil kalde skæbne. Hvor det modsatte er tilfældet, bliver tiden fatalistisk.

Om tiden forud for det 13. årh. skal der ikke tales her, for den er ikke til diskussion. Men om sturtingetiden, den tid hvor fristaten gik til grunde og islændingsagaerne opstod, gælder det at den rest der blev tilovers var stor – og skæbneforestillingen følgerlig tung – for hvad de ukendte island-ske sagskriverer gjorde, var at de tolkede en omdannelses-proces der havde dybe sociale og materielle rødder, i ind-viduelle moralske og psykologiske begreber.

Det er nemt at være bagklog. Vi ved, hvad islændingene ikke gjorde, at den omformingsproces deres samfund gennemgik – og det misforhold der følgerlig bestod mellem deres institutioner og deres hverdag – var del af et univ-ersalt mønster. De gamle love måtte blive overtrådt af den simple grund at et nyt sæt var på vej, ikke fordi den ene konge ville det eller fordi den anden bonde var en skidt karl. Siden det skete over hele Europa, kan det ikke have været in-dividuels skyld alene. Men islændingsagaens digter måtte se det sådan, fordi han kun kunne se en flis af hele den scene vi nu kan overskue. Følgerlig blev der meget til overs at kalde skæbne, for konflikter i samfundet blev ledt tilbage til rødder i den enkelte.

Og så er det alligevel en fortegning af sandheden om sagaerne. Det ejendommelige er ikke at de er moraliserende, men at de er så lidt moraliserende; det sære er ikke at

der er så megen skæbne, men at der er så lidt. Nok leder de skavankerne i samfundet tilbage til individet, men de isolerer det aldrig. De interesserer sig for samspillet mellem individet og dem han er sat imellem. De interesserer sig for følger det ene sted forårsaget af virkninger det andet. De interesserer sig hele tiden for den enkeltes rolle i kampen mellem orden og kaos i samfundet.

I nogle af de fyldigste islændingesagaer, Laxdøla saga, Njals saga, står overgangen fra hedenskab til kristendom i centrum af historien. Læser man stadig islændingesagaerne som en tolkning af den tid de blev til i som færdige kunstværker, så skal det ikke forstås ved en slavisk overføring som et udtryk for at denne overgang først fandt sted i det 13. årh. Den havde fundet sted for flere hundrede år siden, officielt ved en altingsbeslutning år 1000 (eller året før). Sagaerne er skrevet i kristen tid.

Men den endelige overgang til den samfundsform som kristendommen efterhånden blev del af på kontinentet, fandt sted i denne tid. „1000“ i sagaernes fiktion er synonym for „1262“, hvis disse to årstal kan få lov at stå som bekvemme forkortelser for et helt kompleks af overgange. I islændingesagaerne findes en myte om et cyklisk forløb fra en idealtilstand, det gamle lovsamfund, over en splittet og opløst tid, til en ny idealtilstand, det ny forventede kristne barmhjertighedssamfund, som er den idémæssige overbygning for den tilstand hvor konflikter ikke længere løses af den enkelte, men fra oven. Men fortællingernes tyngdepunkt i de klassiske sagaer ligger i mellemtilstanden mellem erindring og håb.

På begge sider af den højklassiske sagaadgivning fandt vi sagaer som afviger fra denne opbygning.

Iblandt de tidlige finder vi historier hvor snart individuelle konflikter står i centrum uden nogen synderlig konsekvens for det samfund de udspringer sig i – Kornaks saga – og hvor

snart blodige fejder optager interessen mere end forbindelsen til deres individuelle årsag – Bjørn Hildlakampes – og endelig sagaer af episk historiebærende karakter som Eyrbyggja.

I den modsatte ende af sagskrivningens tid er vi stødt på sagaer hvor samfundstilstande ikke længere er et problem i samme forstand som i de klassiske. I Ravnkels saga er samfundet i hvile i en ren og skær magtbalance uden pynt. Interessen er vendt imod hvordan man klarer sig i sådan et samfund. De sammensvornes saga er en komedie-version over det samme grundlæggende samfundsbillede.

I Grettis saga sker der heller ingen voldsom ravage inden for samfundet forårsaget af heltens brist. Det er ham selv der må betale prisen for sin ulykke mere end andre. Det kristne samfund har tværtimod gavn af ham. Han er med til at bekæmpe de hedenske kræfter der truer det, og dermed til at sikre dets eksistens. Dets indretning er en given ting. Skredet er overstået.

Det litteraturhistoriske forløb som træder frem af denne forenklede model, viser en genre der bliver til af et stort og ubørt rigt traditionsstof, hvis veje frem til nedskriveren her er ladet ude af betragtning. Vi er begyndt med den kendsgerning at de skrevne sagaer er blevet skrevet, for de findes. Og vi har fundet i dem en række emnekrede som efterhånden smelter sammen til en myte om landets historie og til en analyse af hvordan og hvortor denne historie løb ind i sin krise og til et håb om vejen ud af krisen.

Genrens udvikling betegner stadige indflugt i det uransagelige område der kaldes skæbne i form af en ransagning i episk form af menneskers handlinger, af handlingernes følger og af de motiver der sætter handlingerne i gang. Det er nemt nok for en eftertid, der kan se islændingenes samtid i perspektiv, at komme anstigende og få øje på denne ransagnings begrænsninger. Det er sværere at bruge denne

indsigt til at forstå mere af forholdet mellem ens egen tid og den tilsvarende rolle digtningen muligvis spiller i den. Men det er nyttigere.

Islændingesagaerne har spillet den rolle i deres tid at de har pyntet på den. Når man er omgivet af hæslige mord og lovenes utilstrækkelighed, så er det en lise at fæste blikket ved en tid hvor der øves retfærdige mord af helte med et rask hug i lovens navn. Det er indlysende og let at se.

Det er bare ikke hele sandheden om islændingesagaernes funktion. Så nemt kan de ikke affærdiges som eskapistisk digtning, for deres hovedemne – i hvert fald de klassiske – er ikke helteiden, men forfaldsiden. Den værdige og retskafne tid er udgangspunktet, men al energi lægges i udredningen af hvorfor forfaldet sætter ind. Det resultat de kommer til, kan bringes på den formel at der består et misforhold mellem menneskers indretning og samfundets.

Over for det enkelte menneske er det en moralsk konstatering. Men hvad angår samfundet, er det noget så sjældent som en konstatering af at samfundets orden ikke nødvendigvis er en del af naturens orden: det kan være indrettet på forskellige måder, og hvor en ikke længere går, er det tid for en anden.

De af sagaerne – Laxdøla, Njals – der fuldfører det mytiske kredsløb, ender i en tilstand hvor slægtssamfundet opløses og erstattes af et samfund hvor hver enkelt direkte er undergivet en højere magt. I sagaernes sprog – og digternes fortolkning – hedder denne magt den barmhjertige kristne Gud; i det jordiske liv og det faktiske historiske forløb modsvarer denne forestilling af den norske kongemagt.

Islændingesagaerne ser tilbage, siger man. Efter deres pålydende gør de det ubestrideligt. Men som de er læst her, er de lige så meget en imødekomende fortolkning af den historiske forandring som var på vej, som det 13. årh.s islændinge med deres beregnede handlinger bekæmpede, men som de med misforhold i deres eget samfundsliv var med

til at frenkalde.

De så et forfald omkring sig, men brugte deres digterværker til at fortolke det som led af et mytisk kredsløb med. Deres vilkår ledte dem til at sætte glorie om deres urtid; men også – og deri består deres genialitet – til at drive analysen af misforhold som dem de så omkring sig, så langt de kunne; og til at stille et håb forude om en ny og rensket tilstand. Den islandske myte var svaret på et psykisk behov i deres selvforståelses-kamp. Islændinge-sagaerne levede svaret.

Enden på snurrlungetiden og på sagskrivningstiden blev en ny orden, påtvunget udefra. Det blev også enden på den digtning der så grundigt havde arbejdet med spørgsmålet om den enkeltes rolle i samfundet. Så først – men så også – blev islændingesagaernes funktion for alvor eskapistisk. Myten levede videre – i sagaerne der blev skrevet af og skrevet af, og i andre forklædninger til den dag i dag.

Ingen undværer et livsbillede. Det er en af digtningens funktioner at give det skikkelse. Få har fået et der borede så dybt i de største problemer som islændingene fik det i det 13. årh. Deres myte kunne de ikke undvære. Men sagaernes skrivere undveg ikke de ubekvemme problemer i den mørke del af kredsløbet for at give dem den. De vendte tværtimod det meste af deres energi mod opklaringen af den, så langt deres lys rakte.

IV. FORTSÆTTELSER

For at komme andre i forkøbet skal jeg være den første til at vedgå begrænsningen og forenklingen i den model der er opstillet. Forkastes bør den dog kun – men så også – hvis en anden og lige så enkel model kan dække stoffet bedre. Vi forstår gennem modeller, hvadenten vi taler ligegyld om dem eller ej. Og modeller er altid forenklinger. Jeg skal også være den første til at minde om, hvad man

FORSKRIFT	7
DET ANDET MØNSTER	
1. Torolls saga (<i>f. 144 og Egils saga</i>)	13
2. Egils saga	25
3. Laxdøla saga	39
FØR	
Kornaks saga, Bjørn Hirdlakæmpes saga, Eyrbyggja saga	57
DET ANDET MØNSTER MELLEM TO SAMFUND	
Gisles saga	67
ISLÆNDINGESAGAERNES MYTE	
Njals saga	82
EFTER	
1. Ravnkels saga	98
2. Grettis saga	107
DET ANDET MØNSTER OG SAGAERNES TID	
1. Tidene	116
2. Historier og to historikere	125
3. Islændingesagaernes livsbillede	134
4. Fortsættelser	145
ISLÆNDINGESAGAERNE OG BØGERNE OM DEM	
1. Linjerne	148
2. Titlene	165
EFTERSKRIFT	174

Man kunne begynde historien med digteren og kritikeren Carsten Hauch, som i 1848-49 holdt en række forelæsninger på Københavns Universitet over islændingesagaerne.

Hauch gjorde gældende at hvor man kunne opdage en „kunstforstandig Plan“ i en fortælling, en sammenknytning af begivenheder og handlinger til et hele, dér kunne man også roligt antage at „en kunstforstandig Aand har været virksom“ (Hauch, 1855, 423). Sådan var det i Njals saga, mente han, og i andre islændingesagaer også. Hvad han hævdede, var altså at de var skabt af digtere.

Det var nyt. Man kunne nok medgive at andre værker af det middelalderlige Islands omfattende sagalitteratur var opdigtede, 'lyvesagaerne', som nogle har kaldt de sene, romantiske sagaer, for bare at nævne ét navn der selv fortæller at det betegner digt. Men islændingesagaerne som, få år før Hauch stod på katederet, var udkommet under titlen: *Historiske* fortællinger om islændernes færd hjemme og ude!

Ganske vist erkendte man allerede dengang at disse fortællinger dårlig kunne være blevet skrevet ned mindre end ét til to hundrede år efter at begivenhederne i dem fandt sted. Men så mente man efterhånden som forskningen skred frem til gengæld at beretningerne var dannet på stedet og pålidelig overleveret i en én gang skabt form fra slægtlede til slægtlede som en art 'fri prosa', indtil islændingene kunne skrive og skrev.

Men da sagaerne hævder at foregå i tiden 930-1030, og nedskrivningen ikke kan være begyndt meget før år 1200,